

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811:124

<https://doi.org/10.31548/philolog2021.04.004>

**“ВІРШ МАЄ ПОЛОНИТИ”: ПРО СУВОРІ СОНЕТИ НЕОКЛАСИКІВ
У КОНТЕКСТІ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ**

І. І. ВАКУЛИК, кандидат філологічних наук, доцент,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: vakulyk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4812-7719>

Анотація. Представники доби «розстріляного відродження», М. Зеров і М. Рильський, залишили нащадкам неоціненну спадщину – найвишуканіший сонетарій, який по-праву вважають «королем поезії». Українські неокласики не лише збагатили українську поезію, але й розвинули українську поетичну традицію, трансформували досвід світової літератури через призму античного світу. У роботі досліджено сонет як явище, що закріпилось на українській літературній арені; простежено його витоки. Через призму високопоетичних віршів, які більшою частиною суспільства не сприймалися радянським режимом, прослідковується нелегка доля київських неокласиків, які жили і творили у 20-30 рр. – в умовах єдиної офіційної ідеології і масових маніпуляцій свідомістю зароджувались ліро-епічні мініатюри найвищого ґатунку. **Мета дослідження** – проаналізувати сонет як явище, що з'явилося у першій третині минулого століття: чим викликана його «строгість» і «суворість», а також у чому полягає його поетична краса. **Матеріали і методи дослідження.** Дана стаття побудована на аналізі архівних матеріалів, листів, спогадів, преси двадцятих років («Червоний шлях», «Нова громада» тощо), опублікованих та неопублікованих виданнях творів українських неокласиків. У роботі застосовано порівняльно-історичний та описовий методи. **Обговорення.** Доля поєднала двох визначних поетів – М. Рильського та М. Зерова. Їх вишукані літературні переклади були різко протилежними до тогочасної радянської концепції, тому привернули увагу світової еліти. Суворість життя диктувала власні правила, свій стиль і свої норми. Суворими чи то «строгими» були і сонети українських неокласиків. Естетичною платформою, яка об'єднувала неокласиків, була любов до слова, до строгої форми, до великої спадщини світової літератури. Вони усвідомили сонет як «строгий стиль», як «сувору» форму. **Висновки.** У роботі намагалися дати відповідь на питання, що приваблювало перекладачів парнаської школи, як вибудовувалась їх стилістична платформа і яких художніх настанов вони дотримувались.

Ключові слова: антична поезія, ритміка, сонет, тоталітарний режим, неокласики, стилістична платформа, М. Зеров, М. Рильський.

Актуальність дослідження. Розвиток **Актуальність.** Перша та остання третина минулого століття ознаменувалась репресіями серед української інтелігенції, які вилились урозстріли, страчені навіки долі, зламані, але не підкорені ... Чому інстинкт самозбереження не спрацював? Важко відповісти нинішньому поколінню і при цьому усвідомлювати, що представники еліти були такими ж, а навіть значно молодшими за нас. Ми теж жили у тому часі «добра і справедливості» (правда, малими були і багато чого не розуміли), але доля не милувала жодну українську родину і назавжди залишила рани, немов серпом пройшлася по серцю. Суворість життя диктувала власні правила, свій стиль і свої норми. Суворими чи то «строгими» були і сонети українських неокласиків.

Аналіз публікацій. С. Паламар, О. Лисенко, Т. Салига, О. Абрамова у своїх наукових розвідках, опублікованих на сторінках журналу «Слово і час», а також філологічних збірках розглядали сонети в контексті історії української та світової літератури, надаючи сучасному читачеві методику їх вивчення, знайомлячи читача із ритмікою і римами [11;10;14]. Шукали відповідь на питання (О. Кицан), чому цей жанр став здобутком революції; сонет – це іграшка для інтелектуалів, чи гра без правил? [8] В. Зварич, Н. Цівун аналізували художні образи світової літератури у творчій рецепції неокласиків [4;15]. Долучилася до вивчення даної проблематики І. Вакулик низкою публікацій, про які йтиметься далі [1;2;3;7;17;18]. Г. Кочур у статті «Но

вспомнишь ли у новых берегов...», називаючи найбільших майстрів сонету в українській поезії, запропонував першим у ряду Франко – Рильський – Павличко поставити Зерова. «Це була надзвичайна суворість, не говорючи про мовну й версифікаційну майстерність, майстерну композицію. У них ми знаходимо і ліричну напругу, і втілену в образі думку. Інтимна тема «сусідує» з роздумами про мистецтво, пейзаж чергується з відгомонами – часом гіркими – злобою дня. На жаль, сонетарій Зерова – це недобудований храм (як, зрештою, і вся його спадщина) [9, с. 390].

Мета дослідження – проаналізувати сонет як явище, що з'явилося у першій третині минулого століття: чим викликана його «строгість» і «суворість», а також у чому полягає його поетична краса. **Матеріали і методи дослідження.** Дана стаття побудована на аналізі архівних матеріалів, листів, спогадів, преси двадцятих років («Червоний шлях», «Нова громада» тощо), опублікованих та неопублікованих виданнях творів українських неокласиків. У роботі застосовано порівняльно-історичний та описовий методи.

Результати дослідження та їх обговорення. Сонет як явище стилю був надзвичайно поширеним: у сонетах листувались друзі (Данте і Кавальканті), любовні листи нерідко набували цієї форми, філософи вкладали в цю строфічну форму свої філософські системи, митці – погляди (Л. да Вінчі). Постає питання: чому все-таки найулюбленішим у неокласиків М. Зерова і М. Рильського став саме жанр сонета? Окрім впливу французьких парнасців, були, власне, й інші причини переважно психологічного плану. Велику роль зіграли і художницькі настанови щодо класичної форми, родовід якої йде від сицилійської поезії XIII ст.

Естетичною платформою, яка об'єднувала неокласиків, була любов до слова, до строгої форми, до великої спадщини світової літератури. Вони усвідомили сонет як «строгий стиль», як «сувору» форму: *І лиш одна ще тішить дух поета, | Одна відроджує ваш строгий стиль – | Ясна, дзвінка закінченість сонета.* (М. Зеров. Класики) [5].

Свої поетичні можливості М. Зеров оцінював надто суворо. На думку Г. Кочура (з промови до 100-річчя з дня народження М. Зерова «Гроно п'ятірне» витримки Соловецької), «...лише згодом він називав вартим публікувати деякі свої Сонети та Олександрійські вірші» [9, с.390]. «Я важко зростав», – заявляв про себе Зеров у сонеті «Посвята». І дивно, адже його називали блискучим перекладачем, блискучим критиком, блискучим співрозмовником тощо. У листі до І. Айзенштока від 03.11.1925 він відмовляється перекладати Міцкевича,

посилаючись не на свою завантаженість, а на те, що вірші пише «горестно и трудно». А полемізуючи з Д. Загулом, занотовує про себе від імені третьої особи: «Он и сам признает за собой отсутствие лирической непосредственности» [16, с. 172]. Згодом назве свої сонети «сухарями», «сухарним виробництвом». Із цією думкою аж ніяк не міг погодитись М. Рильський. «Я сперечаюсь із Зеровим – за Зерова. Він був поетом» [13, с.13].

В останні роки перебування у Києві у Зерова були наміри не лише перекласти «Енеїду» (про яку згодом неодноразово йшлося у соловецьких розмовах, і перекладами якої пишався автор), особливо своєрідним був задум дати антологію майстрів світового сонета – 101 сонет, від виникнення цієї форми до сучасності. Було перекладено 2 сонети Петрарки на смерть Лаури, 4 любовних сонети Ронсара, 5 – Дю Белле, кримські сонети Міцкевича, 1 сонет М. Пшесмицького, 2 сонети Буніна, 2 – Бутурліна та багато інших невідомих нашому читачеві, – так писав Г. Кочур у статті «Про переклади М. Зерова».

На заслання харківський поет В. Мисик згадував, що одного разу, йдучи вулицею, на протилежному боці побачив чоловіка з дитиною і сказав: «Ото пішов наш український Пушкін – Максим Рильський!» [9, с. 399] А філософ і священник П. Флоренський, із яким Зеров любив подискутувати на Соловках, розповідав, що коли останній закінчив переклад «Енеїди», сказав фразу «Якщо я залишусь ну бодай у примітках до історії української літератури, так це головним чином за переклад «Енеїди». Оце буде моя найголовніша праця» [9, с. 398].

Епітети М. Зерова досить витончені, цікаві своєю новизною і часто несподіваною сполучуваністю: «твереза вода», «кубок веселий», «святий бич», «вінки квітчасті», «мить остання», а «роки текучі», «дзвінкий водограй» і «дикі струмки». Можливо, такої своєрідної палітри вони набувають завдяки тому, що знаходяться у постпозиції і нерідко симетрично розташовані. Таким чином підноситься рівень мовлення на свідому стилістичну настанову – інверсію. Це було необхідно Зерову, щоб перенести центр ваги від іменника на прикметник, звернути увагу на новизну і важливість його, тому «Ахілл шоломенний», «Оріон дощовитий», «ніч сновійна», «сонце світлосяйне», море – «вітрилино-крилате».

Овідій, як відомо, був майстром метафор. Цю образність зумів зберегти у поетичних перекладах і М. Зеров. Наприклад, описуючи потоп, говорить про ріки: *Ріки, вернувшись додому, уста джерелам роздирають | І, розгнздавши потоки свої, поспішають до моря.* М. Зеров був закоханий в

Овідія і цю закоханість вклав в переклади. Він говорить про поета: *Вінець Овідія довіку не зів'яне. | Безсмертний плач його, гіркий і незрівнянний, | Елегії душі, як цвіт весняних лоз. | І чари сонячних його «Метаморфоз», | І мудрі тонкощі ученого кохання. (Безсмертя)*

Літературний критик, історик літератури, перекладознавець, поет. І у кожній іпостасі – він «явище небуденне, великомасштабне, у багатьох випадках виступає першовідкривачем – прокладає нові, неторовані шляхи» [9, с. 309]. Коли 1924 р. з'явилася «Камена», у післямові до книжки автор написав, що римська Камена ніколи не досягала верховин еллінської Музи: їй завжди бракувало безпосередності й самородної оригінальності останньої, і багацько тонких цінителів уважало її твори занадто штучними... [12]. Проте М. Рильський був щедрим на похвалу: «Эти сонеты, эти скупые на слова эллегии – возможно, не имеющие себе равных в нашей поэзии образцы отточенного языка, утонченного стиха. Одно из наиболее излюбленных утверждений Зерова-критика, Зерова-теоретика – о необходимости усовершенствовать, разрабатывать, культивировать наше «степное, благоуханное», но еще дикое слово (это утверждение находится, помоему, в полном соответствии с общим лозунгом нашего государства) – это требование тут находит блестящее практическое подтверждение» [12, с. 28]. Ця думка лунала і у машинописі вступної статті «М. Зеров і його поезія» до книги, яку мали надрукувати у видавництві «Художня література» у Москві, але яку через репресії української інтелігенції 1972-1973 рр. заборонили.

Ще одна цікава деталь. У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва зберігся один із листів М. Зерова. Це лист до М. Плевака, який працював на той час в Інституті Т. Шевченка при Академії наук. У 20-ті рр. йшлося про упорядкування двотомної «Хрестоматії нової української літератури» – і Зерову, одному із 75-тих, було запропоновано надіслати власну автобіографію. Скориставшись цією нагодою, літературознавець із надзвичайною ерудицією і високою вимогливістю до кожного і себе зокрема, глибоким знанням про предмет дослідження – нову українську літературу – виокреслює своє ставлення до періодизації літератури (яку він уперше висловив у «Новому українському письменстві» 1924 р.), поділився

враженнями від рукопису хрестоматії та її оформлення.

М. Рильський вважав себе учнем М. Зерова. Зерову ж здавалось, що його дар не ліричний і що безпосереднього поетичного відчуття у нього нема, віддав першість Рильському, якого він називав poeta maximus – «найбільший із поетів», обігруючи латинський прикметник maximus і ім'я Рильського. А доповідь, виголошена Г. Кочуром 7.07.1991 у Барвілі (США), про Зерова як перекладача латиномовних поетів, яку Т. Шмігер допоміг розшифрувати з відеозапису Л. Садовського, послужила ще одним твердженням атмосфери тогочасної епохи.

Висновки. У попередніх наших роботах «Особливості поетичних перекладів неокласиків», «Ad fontes. Про формування естетичної платформи у творчості М. Зерова і М. Рильського», «Сонет як вишуканий стиль неокласиків», «Люби природу не як символ», «Інтерпретація концепту квітів у ранній творчості Рильського» ми говорили про неординарність постатей неокласиків, про метрику їхніх творів. Нині ми акцентували увагу на художніх засобах у творах. Загалом проаналізовано поезії М. Зерова «Агронавти», «Горленко», «Kosmos», «Superstitio», «Pro domo», «Хірон», його переклади вергілієвої «Енеїди», «Метаморфоз» Овідія, елегій Проперція («Цінтії», «Туллові», «Пам'ятник», «Втеча»), Тібулла («Війна і мир»), Овідія («Життя поета»), а також од Горація («До Деллія», «До Венери», «До Левконої»). Ті поезії, які в оригіналі були написані гексаметром або елегійним дистихом, М. Зеров переклав, дотримуючись розміру оригіналу. Що ж до ритмічної різноманітності римських ліриків (Катулл, Горацій), то тут перекладач не зберіг єдиного принципу: деякі поезії він переклав, точно відтворивши ритміку оригіналу (напр., 32 ода першої книги Горація), а часто йдучи за прикладом багатьох попередників, обертав розмір, більш звичний для українського віршування, також запровадив і риму, яка в оригіналі відсутня.

Досліджено сонет як явище, що закріпилось на українській літературній арені. Через призму високопоетичних віршів прослідковується нелегка доля київських неокласиків, які жили і творили у 20-30 рр.

Список використаних джерел

1. Балалаєва О. Ю., Вакулик І. І. (2017) Ad fontes: формування естетичної платформи у творчості М. Зерова і М. Рильського. *Мова*. № 28. URL: <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2017.28.112675>
2. Вакулик І. І. Інтерпретація концепту

квітів у ранній творчості Рильського. *Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур*. 2010. С. 37-41.

3. Вакулик І. І. «Люби природу не як символ ...». *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2012. № 37. С. 25-29.
4. Зварич В. З. Образи світової літератури

у творчій рецепції поетів-неокласиків (М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський). *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*, 2012. Вип. 20(1). С. 136-144.

5. Зеров М. Сонети і елегії. Рукопис, 1999. 42 с.

6. Зеров М. Твори у 2 т. К.: Дніпро, 1990. Т. 1. Поезії. Переклади. 843 с.

7. Кашперська В., Вакулик І. Метрика творчої спадщини українських неокласиків. *Українське мовознавство*. 2010. № 40/1. С. 62-68.

8. Кицан О. Сонет: іграшка для інтелектуалів, чи гра без правил? *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. №67(2). С. 184-193.

9. Кочур Г. Література і переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю. К.: Смолоскип, 2008. Т.1. 612 с.

10. Лисенко О. М. Сонет: форма чи жанр? *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. 2010. Кн. 2. С. 28-30.

11. Паламар С. До вивчення сонетів М.Рильського за програмою спецкурсу «Сонет в історії української та світової літератури». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 6. С. 36-37.

12. Рильський М. Камена. Рецензия. *Нова громада*. 1924. №26-27. С.28.

13. Рильський М. Зеров – поет і перекладач. *Зеров. Вибране*. К.: Дніпро. 1996.

14. Салига Т «...І став сонет здобутком революцій» (сонетарій Євгена Маланюка і дещо навколо нього). *Слово і час*. 2014. № 5. С. 18-36.

15. Цівун Н. Максим Рильський як майстер художнього перекладу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8 : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2018. Вип. 10. С. 12-16.

16. Червоний шлях. 1926. № 4. С. 172.

17. Balalaieva O. Y., Vakulyk I. I. Perception of ancient motifs in the works of Ukrainian neoclassicists. *Studia Humanitatis*, 2017. № 4.

18. Vakulyk I. I. Transformation of ancient motifs in the works of ukrainian neoclassicists. *Wissenschaft für den modernen Menschen. Science for modern man*. 2021. 124-159.

References

1. Vakulyk, I. I., Balalaieva, O. Y. (2017) Ad fontes: formuvannya estetychnoi platformy u tvorchosti M. Zerova i M. Rylskoho [Ad fontes: formation of aesthetic platform in the creation of M. Zеров and M. Rylsky]. *Mova*. 28 [Language. 28]. URL: <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2017.28.112675>

2. Vakulyk, I. I. (2010) Interpretatsiia kontseptu kvitiv u rannii tvorchosti Rylskoho

[Interpretation of the concept of quotes in the early works of Rylskiy]. *Mova yak svit svitiv. Hramatyka i poetyka tekstovoykh struktur*. [Grammar and poetics of text structures]. 37-41.

3. Vakulyk, I. I. (2012) «Liuby pryrodu ne yak symbol» [«Love nature not as a symbol»]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky. Literatura. Folklor. Problemy poetyky* [Literature. Folklore. Problems of poetics]. The Taras Shevchenko National University of Kyiv. 37. 25-29.

4. Zvarych, V. (2012) Obrazy svitovoi literatury u tvorchii retseptsii poetiv-neoklasykiv (M. Zеров, M. Drai-Khmara, M. Rylskiy) [Images of world literature in the creative reception of neoclassical poets (M. Zеров, M. Dry-Khmara, M. Rylsky)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Inozemni movy* [Bulletin of Lviv University. Series: Foreign languages]. 20 (1). 136-144.

5. Zеров, M. (1922) Sonety i elehii. Rukopys [Sonnets and elegies. Manuscript]. 42.

6. Zеров, M. (1990) Tvory u 2 t. [Create at 2 volumes]. Kyiv. 1990. 1. 843.

7. Vakulyk, I. I., Kashperska, V. T. (2010). Interpretaciia kontseptu kvitiv u rannii tvorchosti Rylskoho [Interpretation of the concept of flowers in Rylsky early works]. *Mova yak svit svitiv. Hramatyka i poetyka tekstovoykh struktur* [Language as world of worlds. Grammar and poetics of text structures]. The Taras Shevchenko National University. 37-41.

8. Kitsan, O. (2018) Sonet: ihrashka dlia intelektualiv, chy hra bez pravyl? [Sonnet: a game for intellectuals, where are there no rules?]. *Visnyk Livivskoho universytetu. Serii: filohichna* [Visnyk of Lviv University. A series of philological]. 67 (2). 184-193.

9. Kochur, G. (2008) Literatura i pereklad: Doslidzhennia. Retsenzii. Literaturni portrety. Interv'iu [Literature and translation: Research. Reviews. Literary portraits. Interview]. Kyiv 1. 612.

10. Lisenko, O. M. (2010) Sonet: forma chy zhanr? [Sonnet: a form of chi genre?] *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia. Filohichni nauky* [Scientific notes of the Nizhyn State University Mikoli Gogol. Philological sciences]. 2. 28-30.

11. Palamar, S. (2011) Do vyvchennia sonetiv M. Rylskoho za prohramoiu spetskursu «Sonet v istorii ukrainskoi ta svitovoi literatury» [Prior to the vivification of M. Rylsky's sonnets for the program of the special course «Sonnet in the history of the Ukrainian and light literature»]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli* [Ukrainian literature in the educational schools]. 6. 36-37.

12. Rylskiy, M. (1924) Kamena [Kamena]. *Retsenzia. Nova hromada* [Nova Hulk]. 26-27. 28.

13. Rylsky, M. (1966) Zеров – poet i perekladach [Zеров – poet and translator]. *Zеров. Vybrane* [Zеров. Selected]. Kyiv.

14. Saliga, T. (2014) «...I stav sonet z dobutkom revoliutsii» (sonetarii Yevhena Malaniuka i deshcho navkolo noho) [«... I became a sonnet with a good revolution» (sonetarii of Evgen Malanyuk and once a day)]. Slovo i chas. [Word i hour]. 5. 18-36.

15. Tsivun, N. (2018) Maksym Rylskyi yak maister khudozhnoho perekladu [Maxim Rylsky as a master of literary translation]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 8: Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo) [Scientific journal of NPU named after Drahomanov. Series 8:

Philological Sciences (Linguistics and Literary Studies)]. 10. 12-16.

16. Chervonyi shliakh [The Red Way]. 1926. 4. 172.

17. Balalaieva, O. Y., Vakulyk, I. I. (2017) Perception of ancient motifs in the works of Ukrainian neoclassicists. Studia Humanitatis. 4.

18. Vakulyk, I. I. (2021). Transformation of ancient motifs in the works of ukrainian neoclassicists. Wissenschaft für den modernen Menschen. Science for modern man. 124-159.

«POEM SHOULD THRILL»: ON THE ROUGH SONNETS OF NEOCLASSIC POETS IN THE CONTEXT OF THE TOTALITARIAN REGIME

I. I. Vakulyk

Abstract. *The works of Ukrainian neoclassicists as the representatives of the era of «Executed Renaissance», who left an invaluable heritage and made a tremendous contribution to the enrichment of not only Ukrainian but also world literature, have repeatedly become the subject of scholars' research. **The purpose of the study** is to analyze the sonnet as a phenomenon that appeared in the first third of the last century: what caused its «rigidity» and «severity», as well as what is its poetic beauty. **Materials and methods of research.** This article is based on the analysis of archival materials, letters, memoirs, the press of the twenties («Chervonyi Shliakh», «Nova Hromada», etc.), published and unpublished editions of works by Ukrainian neoclassicists. The severity of life dictated its own rules, its own style and its own norms. Sonnets of Ukrainian neoclassicists were also rigid or «strict». Comparative-historical and descriptive methods are used in the work. **Discussion.** The representatives of the informal society «neoclassicism», which was formed in Ukraine in the 20s of the 20th century, professed an aesthetic concept of spiritual renewal of the writer's consciousness and the nation in general, disciplined the cardiocentric element of the «executed Renaissance» generation of artists, combining the Dionysian tradition with the Apollonian culture. The aesthetic platform that united the neoclassicists was the love to the word, to the strict form, to the great heritage of the world literature. They realized the sonnet as a «strict style», as a «severe» form. Ukrainian neoclassicists set the task of creating a «great style of Ukrainian literature» based on Greco-Roman antiquity and European Parnassians; hence there is a cult of strict classical forms (sonnet, octave, Alexandrine verse, elegiac distich). When Ukrainian neoclassicists spoke, they did not declaim ideological and aesthetic manifestos. Ukrainian neoclassicists, in contrast to the Russian ones, were distinguished by greater creative conservatism: if the latter put Pushkin as a role model, the first were oriented towards Greco-Roman antiquity and French Parnassians (the first edition of Ukrainian neoclassicism was «The Anthology of Roman Poetry» by M. Zerov, 1920), strictly adhered to canonical classical forms.*

Conclusions. *The genre canon of the sonnet implies conceptuality that must be realized through a certain compositional rhythm according to the universal scheme: thesis – antithesis – synthesis. Such scheme of the sonnet dramatic line development «tells» the poet the most general direction in the development of thought, mood, and contemplation. The sonnet allows to resolve contradictions. Consequently, it is a balance between the stable and the variable, a dialogue with yourself, with the world; this is the beauty of dramatic trembles of poetic content. Finally, this is a distinctive stylistic thinking which attracts primarily the poets of the rationalist mindset.*

Key words: ancient poetry, rhythmic, sonnet, totalitarian regime, neoclassics, stylistic platform, M. Zerov, M. Rylsky.